

Leopold Kobsa

Prilog istraživanju stajališta KPJ o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji u razdoblju od kongresa ujedinjenja 1919 do lipanjskog plenuma CK KPJ 1935

Neriješeno nacionalno pitanje u monarhističkoj Jugoslaviji bilo je u cijelom periodu njezinog postojanja jedno od ključnih pitanja čitavog društveno-političkog i ekonomskog života zemlje. Stvorena kao višenacionalna država na izrazito nedemokratski i reakcionaran način, pod pritiskom i djelovanjem čitavog spleta međunarodnih i unutarnjih društveno-političkih okolnosti, ona je bila poprište oštih socijalnih i nacionalnih sukoba, koji će na koncu biti jedan od glavnih uzroka njezinog tragičnog sloma. Bit nacionalnih sukoba svodila se je na borbu ugnjetenih naroda u Jugoslaviji za svoju punu nacionalnu ravnopravnost, i u skladu s time, za stvaranje takve državne organizacije koja će osigurati i garantirati nesmetan nacionalni i socijalni razvitak svim narodima Jugoslavije. Drugim riječima, sve postojeće političke stranke, grupacije i pokreti morali su nužno zauzeti, i zauzeli su, svoje stajalište i prema nacionalnom pitanju. Mislim da neću pogriješiti ako kažem da je od politike koju su pojedine stranke i grupacije u monarhističkoj Jugoslaviji vodile u odnosu na nacionalno pitanje u znatnoj mjeri ovisila njihova snaga i utjecaj, osobito, među nacionalno porobljenim narodima.

U dvadesetdvo godišnjoj međuratnoj povijesti KPJ je prošla dug i mučan put borbe za izgradnju svog marksističkog nacionalnog programa. Čini mi se da je u tome, u biti, u navedenom periodu KPJ prošla kroz tri razvojne faze.

I. Prvu fazu obuhvaća razdoblje od formiranja KPJ travnja 1919. približno do II zemaljske konferencije, svibnja 1923.

II. Drugu fazu obuhvaća period od, po prilici, II zemaljske konferencije do, približno, lipanjskog plenuma CK KPJ 1935. godine.

III. Treću fazu obuhvaća period od lipanjskog plenuma CK KPJ 1935. godine do, aprilskog sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine.

Razumije se samo po sebi da ova periodizacija predstavlja samo najgrublji orijentacioni okvir. U toku daljnjih istraživanja i diskusija gotovo je sigurno da će ona doživjeti određene korekcije i svoju daljnju razradu i detaljizaciju. Bit će nužno odrediti unutar pojedinih perioda, potperiode, i slično. Isto tako, zbog kompleksnosti čitavog pitanja nije nimalo lako dati niti kratku skicu razvitka teorije i prakse KPJ u nacionalnoj politici KPJ u razdoblju između dva rata. Svjestan svih

* Prilog je rezultat razmišljanja o nekim pitanjima i problemima koji su mi se nametnuli u toku rada na izradi šireg studijskog projekta za istraživanje navedene problematike.

poteškoća, bez ikakvih pretenzija, pokušat ću na osnovu svog uvida u građu i postojeću literaturu ukratko skicirati neka osnovna pitanja i probleme iz prve dvije razvojne faze u nacionalnoj politici KPJ.

I. Unitaristička koncepcija

U akcionom programu SRPJ (k) donesenom na Kongresu ujedinjenja o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji rečeno je: »Zaštita nacionalnih manjina i potpuna pravna i politička jednakost nedržavljana sa državljanima. Jedna nacionalna država najširoom samoupravom oblasti, okruga i opštine«.¹ Takvim svojim stajalištem SRPJ (k) je zanemarila nacionalno pitanje koje se je već tada, uz čitav niz drugih pitanja, nalazilo među najvažnijim pitanjima cjelokupnog društveno-političkog života u zemlji. U biti se je stajalište Partije u tom važnom pitanju podudaralo sa stajalištem vladajućih velikosrpskih hegemonističkih elemenata i jugoslavenskih integralista i centralista iz redova ostalih jugoslavenskih naroda koji su na tezi da u Jugoslaviji postoji jedan jedinstveni narod sa tri imena, gradili svoju unitarističko-centralističku državnu koncepciju. U tom periodu Partija još nije u dovoljnoj mjeri shvatila značenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Cjelokupnu svoju političku aktivnost Partija je usmjerila u pravcu razvijanja teorije i prakse »čiste klasne borbe«, koja je jednostrano shvaćena, smatrajući da izvršeno državno ujedinjenje i stvaranje Jugoslavije pruža radničkoj klasi široke i velike mogućnosti za vođenje »čiste klasne borbe«. Nacionalno pitanje ocijenjeno je kao problem koji otežava »čistu klasnu borbu«, i koji je stran i nepoznat radničkoj klasi. Ponesena svojim velikim uspjesima u prvim danima svog djelovanja, koji su prije svega bili rezultat objektivnih međunarodnih okolnosti (snažan utjecaj Oktobarske revolucije, revolucionarne prilike u čitavom nizu zemalja itd.) i objektivnih unutrašnjih prilika (revolucionarno vrenje, nestabilnost režima koji se još nije učvrstio, teško ekonomsko stanje u zemlji itd.), SRPJ (k) je zanemarila pitanje odnosa sa svojim prirodnim saveznicima, sa seljaštvom i s nacionalno-oslobodilačkim pokretima.

Godinu dana kasnije, na II kongresu u Vukovaru (srpanj 1920.) Partija je u odnosu na svoju nacionalnu politiku ostala u biti na istim pozicijama: »KPJ će ostati i dalje na braniku ideje nacionalnog jedinstva i ravnopravnosti sviju nacionalnosti u zemlji«.² U svoj nacionalni program ona je postavila samo općeniti zahtjev za stvaranje »Sovjetske republike Jugoslavije koja će biti sastavni dio balkansko-podunavske i međunarodne federacije sovjetskih republika«.³ Taj zahtjev bio je u to vrijeme politički nerealan iz više vanjskopolitičkih i unutrašnjepolitičkih razloga. Glavni vanjskopolitički razlog bila je činjenica da su velike sile, pobjednice u ratu, tek uspjele uspostaviti i kako-tako stabilizirati u Evropi svoj versajski mirovni sistem, u kojem je i monarhistička Jugoslavija predstavljala važnu kariku. Stvaranje »sovjetske republike Jugoslavije« značilo bi ozbiljno narušavanje samih temelja versajskog sistema, što njegovi tvorci nisu mogli dozvoliti, osim ako na to ne bi silom bili prisiljeni. A takove organizirane sile u tadašnjoj međunarodnoj

¹ Praktički akcioni program; materijal Kongresa ujedinjenja, Istorijski arhiv KPJ, Beograd, 1949, II, 12.

² Politička situacija i zadaci Komunističke partije u Jugoslaviji; materijali Vukovarskog kongresa KPJ, isto, 42.

³ Program KPJ, materijali Vukovarskog kongresa KPJ; isto, 35.

konstelaciji snaga nije bilo. Analiza unutrašnje političke situacije također je pokazivala da su ti zahtjevi u to vrijeme politički nerealni. Iako je utjecaj i snaga KPJ još uvijek bila, barem po svojim vanjskim obilježjima, jaka, režim je sistematski učvršćivao svoju vlast, jačao svoj administrativno-upravni, policijski i vojni aparat i pripremao napad na revolucionarni radnički pokret vođen od KPJ. Umjesto da se tome suprostavi organiziranjem jedinstvene revolucionarne fronte proletarijata i nacionalnooslobodilačkih pokreta, koje su vodili opozicioni građanski elementi, rukovodstvo KPJ orijentiralo se gotovo isključivo na legalne oblike borbe, kroz parlament i slično, pridavajući tim oblicima borbe preveliko značenje.

Slično stajalište dominirat će i na I. zemaljskoj konferenciji KPJ (srpanj 1922), ali će se u pokušajima da se istraže uzroci teškog poraza Partije nakon njene zabrane od strane režima načeti i rasprave o nacionalnoj politici Partije. Ta rasprava će biti tada vođena još vrlo suzdržljivo, s unitarističkih pozicija i s mnogo neshvaćanja biti problema. O tome svjedoči i način na koji su u rezoluciji bili formulirani partijski zadaci u tom pogledu. Nacionalni sukobi ocijenjeni su kao plemenski sporovi, a kao osnova za njihovo rješavanje istaknut je princip samoodređenja.⁴

Uskoro će se, međutim, u redovima KPJ razviti vrlo široka i značajna diskusija o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji i o stavu Partije prema tom problemu. Stavovi o tom pitanju bit će jedan od važnih faktora (dakako, uz ostale) na kojem će se probuditi unutar rukovodstva i članstva u KPJ frakcijske borbe i formirati lijeva i desna frakcija. Šire i svestranije razmatranje nacionalne politike KPJ nametnula je Partiji konkretna politička situacija u Jugoslaviji. Posljedice pogrešne nacionalne politike Partije vrlo brzo su se pokazale i one su bile teške za čitav revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji. Vladajući velikosrpski režim relativno je lako i brzo uspio slomiti i u znatnoj mjeri razbiti Partiju. Tome je, uz ostale objektivne i subjektivne okolnosti, doprinijela i činjenica da je Partija u ugnjetenim zemljama uslijed pogrešne nacionalne politike u znatnoj mjeri oslabila svoj uticaj u širokim slojevima naroda, prije svega seljačkim, ali i u dijelu radničkih. Oni su pošli za onim političkim partijama i grupacijama koje su u prvi plan istakle borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja i neravnopravnosti, iako su u vodstvu tih stranaka i grupacija bili građanski elementi. Na toj se osnovi u Hrvatskoj, na primjer (a slično je bilo i u drugim zemljama), pod vodstvom HRSS u prvim godinama nakon rata formirao relativno snažan tzv. hrvatski nacionalni pokret. Takva je situacija u velikoj mjeri otežavala djelatnost KPJ u Hrvatskoj i to još dugo nakon što je KPJ iz osnova promijenila svoj stav prema nacionalnom pitanju.

Razlozi koji su uvjetovali i utjecali na formiranje takve nacionalne politike Partije u prvim poslijeratnim godinama bili su mnogobrojni, objektivne i subjektivne prirode, i još su nedovoljno istraženi. Jedan od osnovnih razloga svakako je bilo socijaldemokratsko idejno nasljeđe s kojim je bio opterećen znatan dio rukovodstva, a i članstva i koje je dovelo do nerazumijevanja suštine nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Isto tako nije bez utjecaja, vjerovatno, bila ni činjenica, da jedan dio pripadnika radničkog pokreta u Kraljevini Jugoslaviji nije osjećao nacionalni problem jer je pripadao narodu koji nije bio nacionalno ugnjeten, već je osjećao na svojim leđima samo teret socijalnog izrabljivanja, što ga je objek-

⁴ Rezolucija o političkoj situaciji i najbližim zadacima Partije; materijali I zem. konferencije KPJ, A—CK SKJ, KI, 19/I, 1922, 20/21, prijepis u IHRPH.

tivno prvenstveno upućivalo u borbu za socialno oslobođenje. Isto tako, čini se da prilikom formiranja nacionalnog programa u tom razdoblju KPJ nije u dovoljnjoj mjeri uzela u obzir neke važne elemente, kao što su bili nacionalni i socijalni sastav stanovništva, relativna nerazvijenost radničke klase u cjelini, razlike koje su postajale u stupnju razvijenosti između nacija, povijesne tradicije i okolnosti pod kojima se je razvijao dotada proletarijat pojedinih nacija, njegov ekonomski položaj, nacionalni i socialni sastav rukovodstva itd. No to su sve pitanja koja tek treba istražiti i naučno objasniti. Na indirektan način utjecale su i opće poslijeratne revolucionarne prilike u zemlji i inostranstvu, idejna i organizaciona nezrelost KPJ, utjecaj Kominterne, koja u to vrijeme također još nije vidjela postojanje nacionalnog problema u Jugoslaviji i niz drugih okolnosti.

II. Borba za izgradnju marksističnog stava u nacionalnoj politici KPJ

Razvoj političke situacije u zemlji, gubljenje utjecaja u širokim slojevima naroda, neuspjeli pokušaji KPJ da se poveže s tim slojevima naročito u Hrvatskoj, Sloveniji i Makedoniji, teško i sporo obnavljanje razbijenih partijskih organizacija itd. ubrzalo je u redovima KPJ evoluciju u shvaćanju nacionalnog pitanja i dovelo do spoznaje o potrebi svestranijeg analiziranja nacionalnog programa.

Druga zemaljska konferencija KPJ (svibanj 1923) značila je u tom pogledu prvi ozbiljniji pokušaj. Na konferenciji se je dalje zaoštrio sukob između partijske ljevice i desnice, a stav prema nacionalnom pitanju, uz druga, bilo je važno pitanje spora. Posebna rezolucija o nacionalnom pitanju ni tada još nije donijeta, ali je u tezama o političkoj situaciji i neposrednim zadacima KPJ koje je u ime komisije podnio Kosta Novaković bilo posvećeno nacionalnom pitanju dosta mjesta. U njima se, uz ostalo, zahtijevalo da Partija svojom parolom o pravu na samoodređenje do otcjepljenja krene u borbu za mase. Isto tako je istaknuto da istinski nosioci tog zahtjeva mogu biti samo radnici.⁵ Iznijeti stavovi bili su još u znatnoj mjeri konfuzni i daleko od pravilnog gledanja na nacionalno pitanje u Jugoslaviji, iako je niz konstatacija bio tačan. Još uvijek se govorilo o plemenima a ne o nacijama u Jugoslaviji, o »plemenskoj opoziciji«, o »plemenskom i nacionalnom grupisanju«, o »hegemoniji srpskog plemena« itd. Bez obzira na ispoljene slabosti i nedosljednosti, značajna je već bila sama činjenica da je nacionalno pitanje postalo predmet raspravljanja i da se pošlo korak naprijed u napuštanju dotadašnjih teza o nacionalnom jedinstvu. Osobito je, nadalje, bila značajna odluka konferencije da se u redovima članstva provede široka javna diskusija o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji.⁶

Diskusija je vođena na stranicama partijske štampe u toku 1923. godine, a s manjim intenzitetom i kasnije. U njoj su sudjelovala najznačajnija imena iz redova jugoslovanskog radničkog pokreta, čitav niz najistaknutijih tadašnjih partijskih i javnih radnika, kao što su bili Sima Marković, Triša Kaclerović, Kosta Novaković, Filip Filipović, Đuro Cvijić, Simo Miljuš, Miroslav Krleža, August Cesarec, Moša

⁵ Politička situacija i neposredni zadaci KPJ; materijali II zem. konferencije KPJ, A—CK SKJ, KI, 34/II, 1923, 13, prijepis u IHRPH.

⁶ Odluka konferencije po referatu o političkoj situaciji; materijali II zem. konferencije KPJ, A—CK SKJ, KI, 34/II, 1923, prijepis u IHRPH.

Pijade, Pavle Pavlović, Rajko Jovanović i dr. Diskusija je bila neobično oštra. Tok i rezultat diskusije predstavljaju, vjerojatno, najviši domet koje je naša marksistička misao postigla do tada u teoretskoj obradi nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Diskusija se je, uglavnom, temeljila na analizama konkretne političke i društvene stvarnosti u Jugoslaviji. U toku diskusije probudio se je postojeći jaz između partijske »ljevice« i »desnice« i iskristaliziralo se je nekoliko stajališta. U osnovi se je ipak radilo o dva suprotna gledišta. Najizrazitiji predstavnik desnice bio je Sima Marković, dok ljevica nije imala tako izrazitog predstavnika, ali su stav ljevice zastupala i takva značajna imena kao što su Cesarec, Krleža, Pijade, Novaković, Đ. Cvijić, Kaclerović, P. Pavlović, R. Jovanović i dr.

U biti S. Marković je nacionalni problem u Jugoslaviji svodio na konkurentsku borbu između srpske, hrvatske i slovenske buržoazije, koje »uopšte imaju tu osobinu, da maskiraju i zamračuju socijalnu strukturu političkog života, muteći klasnu borbu i otežavajući klasno diferenciranje društva«,⁷ jer »nacionalne borbe nigde i nikad nisu bile u osnovi ništa drugo nego konkurentске borbe između buržoazija raznih nacija«. ⁸ Gledajući problem s tih pozicija, on dalje konstatira da je »najviši interes jedne internacionalne proleterske partije da ubrza prirodan proces slivanja sličnih nacija u jedno i izbegne nacionalna trenja koja su ogromna smetnja za vođenje revolucionarne klasne borbe.«⁹ Zato se Marković zalaže za stvaranje nacionalnog mira u Jugoslaviji, koji će omogućiti »čistu klasnu borbu«. Zbog toga je on protiv hegemonističke vladavine srpske buržoazije, ali i protiv rješenja na bazi federacije ili konfederacije koja predstavlja, po njemu, u jugoslavenskom slučaju izraz separatističkog buržoaskog nacionalizma.¹⁰

S obzirom da »se do sad nijedna politička grupa nijedne nacije nije ni na koji način izjasnila protiv današnje državne zajednice za otepljenje« to se, kako kaže Sima Marković, »nacionalno pitanje u Jugoslaviji očevidno svodi... na ustavno pitanje.«¹¹ Iz tih razloga glavni je zadatak radničke klase u Jugoslaviji da se svim silama založi za donošenje takvog ustava kojim će se u Jugoslaviji osigurati ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca. Po mišljenju S. Markovića to bi se najbolje moglo osigurati donošenjem ustava u kojem će se garantirati pokrajinske političke autonomije. Osim toga, ustavom treba zagarantirati svim nacijama pravo na istupanje iz državne zajednice.¹²

Očigledno je da je ovakva platforma bila i u teoriji i kao praktički program u mnogo čemu neispravna. Tretirajući nacionalno pitanje u Jugoslaviji isključivo kao konkurentsku borbu nacionalnih buržoazija, S. Marković je suzio i pojednostavio problem. Istina je da se je nacionalno pitanje javljalo i kao borba konkurentskih jugoslavenskih buržoazija za jednako pravo učešća u podjeli vlasti, za jednake društveno-ekonomske uvjete razvitka buržoazije, jednake mogućnosti eksploatacije itd. Ali, samim time što su u toj borbi sudjelovali i svi ostali društveni slojevi i klase, proletarijat, seljaštvo, inteligencija itd., nacionalne borbe ne mogu se svesti samo na konkurentsku borbu nacionalnih buržoazija. Bez obzira što je tada na čelu nacionalne borbe bila buržoazija, i što se je ona, u biti,

⁷ S. Marković: Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije, Beograd, 1923, 16.

⁸ S. Marković: Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, Beograd, 1923, 37.

⁹ S. Marković: Ustavno pitanje, 16.

¹⁰ S. Marković: Protiv konfuzije u nacionalnom pitanju; Borba, br. 43, 22. IX. 1923, 5.

¹¹ Isto.

¹² S. Marković: Ustanovno pitanje i radnička klasa Jugoslavije, Beograd, 1923, 29.

u njoj prvenstveno borila za svoje klasne interese, u datim uvjetima, zbog učešća ostalih društvenih slojeva i zahtjeva koje je postavljala, ta borba je objektivno značila i borbu za nacionalnu ravnopravnost, protiv hegemonije velikosrpske buržoazije i njenih pokušaja da onemogući i uspori samostalan društveno-politički, ekonomski i kulturni razvitak drugih nacija. Ne uočavajući upravo tu činjenicu Markoviću je moglo izgledati da nacionalne borbe u Jugoslaviji »mute« i otežavaju klasnu borbu. Gledano apstraktno, teoretski, neovisno od konkretnih uvjeta i društvenopolitičke stvarnosti možda je to i tačno. Ali, u konkretnim prilikama i u tadašnjoj konstelaciji snaga u monarhističkoj Jugoslaviji istina je bila suprotna. Takvo stajalište je zatvaralo KPJ put k nacionalno ugnjetenim slojevima stanovništva, zanemarivalo specifičnosti konkretnog položaja pojedinih naroda u Jugoslaviji i sužavalo platformu za stvaranje istinski revolucionarnog pokreta radnih masa pod vodstvom KPJ, jer je odbijalo dio proletarijata i dio ostalog socijalno i nacionalno ugnjetenog stanovništva od KPJ, pa je prema tome, objektivno, slabilo i mogućnosti za vođenje klasne borbe. Osim toga, S. Marković nije uočavao da je borba za nacionalnu ravnopravnost istovremeno, dobrim svojim dijelom, bila i klasna borba, ne samo po tome što je bila vođena protiv vladajuće velikosrpske buržoazije, već i po tome što je jačala revolt protiv svih nosilaca vladajućeg režima, i pridonosila revolucioniranju svih, i socijalno i nacionalno ugnjetenih. Sve to pokazuje da je u interesu revolucionarnog radničkog pokreta bilo da svim snagama sudjeluje u borbi za rješavanje nacionalnog pitanja i da tu borbu povezuje s borbom za socijalno oslobođenje. Samo na taj način moglo se je ostvariti istinsko jedinstvo svih revolucionarnih snaga za uspješno vođenje klasne borbe.

Označavajući kao najveći interes internacionalne proleTERSke partije ubrzavanje prirodnog procesa »slivanja sličnih nacija u jedno« S. Marković griješi što na taj proces gleda prvenstveno kao na proces mehaničkog stapanja nacija, koji je u interesu radničke klase i koji ova treba ubrzati. On ne uočava da se proces povezivanja i zbližavanja među nacijama ne odvija putem slabljenja postojećih nacionalnih individualnosti i brisanja postojećih razlika među nacijama, u pravcu mehaničkog stapanja nacija, nego upravo suprotno, putem priznavanja individualnosti i samostalnog nacionalnog razvitka i ravnopravnosti naroda. Što je nacionalni razvitak jednog naroda slobodniji, nezavisniji i samostalniji, to i tendencije zbližavanja i tješnije suradnje s drugim narodima na svim poljima društveno-političkog, ekonomskog i kulturnog života snažnije dolaze do izražaja kao rezultat razvitka i porasta produkcionih odnosa, koji u interesu svog daljeg razvitka sve više probijaju uske nacionalne granice. Zbog toga je borba za punu nacionalnu ravnopravnost i slobodan razvitak potlačenih nacija u Jugoslaviji ujedno bilo i najefikasnije sredstvo koje je doprinosilo jačanju suradnje među narodima i učvršćivalo revolucionarnu klasnu borbu proletarijata. »Svaka nasilna intervencija ili svako veštačko forsiranje spajanja jezika i kultura i nacija je samo reakcionarna prepreka takvom (progresivnom — L. K.) razvitku, a nikako progresivno stremljenje. Naprotiv, u današnjim uslovima je to uvek izraz hegemonističkih tendencija, odnosno oblik nacionalnog ugnjetavanja...«¹³

Tu činjenicu S. Marković nije vidio. I to je bio jedan od razloga zbog kojeg je on bio protiv federacije ili konfederacije kao bazi za rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. On je smatrao da bi uređenje Jugoslavije na federativnim ili

¹³ Edvard Kardelj-Sperans; Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Beograd, 1958, 399.

konfederativnim osnovama vodila ka slabljenju onih elemenata koji približuju i spajaju narode Jugoslavije. Najbolje sredstvo da se to postigne bilo je, po mišljenju S. Markovića, preuređenje države u pravcu formiranja regionalnih samouprava, što nije moglo značiti rješavanje nacionalnog pitanja. Pravi smisao Markovićeve autonomije i samouprave, bez obzira kako je široko bila zamišljena, sastajao se u tome, svjesno ili nesvjesno, da se oslabi nacionalna svijest i ograniči nesmetan društveno-politički, ekonomski i kulturni razvitak potlačenih nacija. Markovićeve samouprava je krnjila neke bitne karakteristike nacionalne suverenosti i ograničavala pravo svake nacije da potpuno samostalno određuje državni okvir i oblik državne vlasti u kojem će se razvijati. Ustvari, Marković je kao put za rješavanje nacionalnih problema u Jugoslaviji predlagao u biti slična rješenja koja su svojevrjeme predlagali austro-marksistički teoretičari na čelu s O. Bauerom, kao put za rješavanje nacionalnih sukoba u bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji, iako ih je on kritizirao i odbacivao.

Gledajući na nacionalno pitanje s navedenih pozicija S. Marković ga je i mogao svesti na ustavno pitanje, s obzirom da je rješenje za koje se je on zalagao predstavljalo — barem teoretski — pitanje revizije ustava. Negirajući svaku mogućnost marksističkog rješavanja nacionalnog pitanja u okvirima buržoaskog društva i odvajajući borbu za rješavanje nacionalnog pitanja od revolucionarne klasne borbe proletarijata, Marković se zalagao za nerevolucionarna, djelomična, rješenja. Težište kritike i borba radničke klase protiv velikosrpske hegemonije bila je pomaknuta sa suštine, na oblike i taktiku kojom će se postići nacionalni mir u buržoaskoj Jugoslaviji i stvoriti povoljniji uslovi za klasnu borbu. Osnovni razlozi takvog stajališta S. Markovića i partijske desnice bili su uglavnom oni isti koji su uvjetovali i stavove KPJ u nacionalnom pitanju u prvom periodu njenog djelovanja.

Nasuprot stajališta desnice, partijska ljevica branila je u srži marksističke poglede na nacionalno pitanje, koji su u svojim osnovnim elementima bili izloženi u prijedlogu rezolucije Đure Cvijića o nacionalnom pitanju za zemaljsku konfederaciju NRPJ.

Ljevica je odbacila gledišta S. Markovića, izjavljujući da je nacionalno pitanje revolucionarno pitanje, pitanje za čije su rješavanje zainteresirani svi društveni slojevi i klase jednog naroda, a ne samo buržoazija i prema tome da se ono ne može svesti na ustavno pitanje.

Ne isključujući sudjelovanje u borbi za reviziju ustava, ljevica ističe pravo samoodređenja naroda i priznaje »svakom narodu pravo na suverenost u određivanju svojih odnosa, dakle i pravo na slobodno otcjepljenje i obrazovanje svoje posebne države, odnosno na priključenje svojoj nacionalnoj državi« smatrajući da »odricanje toga prava znači pogodovanje hegemonističkoj politici vladajuće srpske buržoazije.«¹⁴ Polazeći od ovih osnovnih gledišta, u prijedlogu rezolucije se izjavljuje: »N. R. P. J. borit će se sama i spremna je da se bori zajednički sa svakim progresivnim i republikanskim pokretom seljaštva i srednjih slojeva za uspostavu vlade radnika i seljaka na teritoriju svake nacije u Jugoslaviji. Radničko-seljačke vlade lako će rešiti nacionalna pitanja u Jugoslaviji i tako stvoriti preduslove za dobrovoljni savez radničko-seljačkih republika u balkansko-podunavskoj federaciji.«¹⁵ Navedeno stajalište partijske ljevice predstavljalo je radikalno kidanje s do-

¹⁴ Predlog rezolucije o nacionalnom pitanju za zemaljsku konferenciju N. R. P. J. Borba, br. 36, 27. IX. 1923, 3/4.

¹⁵ Isto, str. 4.

tadašnjim unitarističkim pogledima KPJ na nacionalno pitanje. Priznavši svakoj naciji pravo da samostalno određuje pravac svog nacionalnog razvitka na bazi potpune samostalnosti i ravnopravnosti, ljevica je zauzela ispravno marksističko stajalište, koje se je temeljilo na pravu svake nacije da vodi borbu za samoodređenje, uključujući i pravo na otcjepljenje. Zauzevši takav stav prema nacionalnim borbama u monarhističkoj Jugoslaviji i postavljajući u svoj program, kao jedan od svojih bitnih zadataka, aktivno učešće i pomaganje borbe nacionalno porobljenih naroda, ljevica je istakla platformu s koje je jedino bilo moguće povezati borbu za socijalno oslobođenje s borbom za nacionalno oslobođenje i ostvariti jedinstvo u toj borbi. No proći će još dosta vremena prije nego će u KPJ ta politička linija, u teoriji, i osobito u praksi postati dominantna.

Dalji korak u pravcu evolucije svaćanja KPJ o nacionalnom pitanju učinjen je na III. zemaljskoj konferenciji KPJ (siječanj 1924). Unatoč veoma oštrom suprostavljanju desnice, na konferenciji su bila prihvaćena osnovna gledišta ljevice. S te strane su stajališta prihvaćena na konferenciji radikalnan preokret u nacionalnoj politici KPJ bez obzira na to, što je u prihvaćenoj rezoluciji o nacionalnom pitanju još uvijek bilo dosta slabih mjesta, nedorečenosti i pogrešnih političkih procjena. Najkrupnije slabosti u rezoluciji bile su »nesagledavanje do kraja karaktera borbe makedonskog i crnogorskog naroda«¹⁶ i ocjena da je 1918. formiranje Jugoslavije značilo stvaranje objektivnih uslova za proces formiranja jedne nacije iz triju srodnih nacija, koji je proces zaustavljen »usled klasnih interesa celokupne buržoazije i nametanja monarhije«¹⁷.

Daljnja slabost rezolucije bila je u tome što je u priličnoj mjeri bila općenita, sa relativno slabo izgrađenim konkretnim akcionim programom. U rezoluciji se je, praktički, zahtijevalo odstranjenje hegemonije srpske buržoazije, suradnja radničke klase sa seljačkim masama i ugnjetenim nacijama u borbi protiv kapitalizma i stvaranje preduslova za obrazovanje federativne radničko seljačke republike.¹⁸ Na koji način i kakvim metodama u konkretnoj praktičkoj i društvenoj stvarnosti monarhističke Jugoslavije to ostvariti, o tome je u rezoluciji bilo vrlo malo riječi. Bolje rečeno, ti zahtjevi su gledajući realno bili pretežnim dijelom samo apstraktne parole. KPJ još nije uspjela, u cijelosti, izgraditi takvu konkretnu nacionalnu politiku koja će joj omogućiti da preuzme vodstvo i inicijativu u socialnoj i nacionalnooslobodilačkoj borbi.

Iako je na konferenciji rezolucija bila prihvaćena, predstavnici desne opozicije i dalje su ostali na svojim stajalištima. Zbog toga je u toku 1924. bio proveden među članstvom KPJ referendum o zaključcima konferencije i sporu u KPJ. U referendumu je učestvovalo 88 partijskih i 3 skojevske organizacije. Za prihvaćene odluke konferencije izjasnila se, (gotovo jednoglasno) 79 organizacija (20 iz Srbije, 30 iz Hrvatske, 7 iz Makedonije, 5 iz Bosne, 2 iz Crne Gore i 15 iz Slovenije); 1 organizacija izjasnila se protiv (iz Srbije), a 8 organizacija (za sada još nisam utvrdio odakle) nije se izjasnila. Sve skojevske organizacije bile su za prihvaćenu liniju. Isto tako, isključenje opozicije (odmah ili ako se još na jedan poziv ne pokore odlukama)) tražilo je 57 organizacija (9 iz Srbije, 15 iz Slovenije, 24 iz

¹⁶ Rodoljub Colaković: Borba KPJ za rešenje nacionalnog pitanja, Socijalizam, g. II, br. 2, 1959, 69.

¹⁷ Rezolucija III zemaljske konferencije KPJ o nacionalnom pitanju, Istorijski arhiv KPJ, Beograd, 1949, II, 68.

¹⁸ Isto, 70.

Hrvatske, 5 iz Makedonije, 3 iz Bosne i 1 iz Crne Gore), dok je rješenje spora sazivanjem partijskog kongresa zahtijevalo 16 organizacija (7 iz Srbije, 7 iz Hrvatske, 1 iz Makedonije i 1 iz Crne Gore). Ostale organizacije nisu se izjasnile.¹⁹

I iza provedenog referenduma, i bez obzira na njegove rezultate, desna opozicija u rukovodstvu KPJ ostala je na svojim stajalištima, što je bio jedan od bitnih razloga daljeg zaoštavanja sukoba koji će 1928. godine dovesti do privremenog otcjepljenja beogradske partijske organizacije iz KPJ. Sukob je poprimio vrlo oštre razmjere i doveo do intervencije Kominterne. Održani peti kongres Kominterne (srpanj 1924), u posebnoj rezoluciji o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, prihvatio je u osnovi stajališta izražena u rezoluciji III zemaljske konferencije KPJ: da je »Jugoslavija mnogonacionalna država«; da »Srbi, Hrvati, Slovenci jesu tri posebna naroda«; da je zadatak KPJ »da vodi odlučnu borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja u svim njegovim oblicima, a za samoopredeljenje naroda«; da »nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije ustavno pitanje« itd. U jednom od osnovnih pitanja, odnosno prema monarhističkoj Jugoslaviji, rezolucija Kominterne, bila je radikalnija i zahtijevala je otcjepljenje Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i stvaranje nezavisnih republika.²⁰

Pošto se i nakon ove intervencije Kominterne spor u KPJ nastavljao nesmanjenom žestinom, što je dovelo do daljeg gubljenja utjecaja i slabljenja KPJ, Izvršni komitet Komunističke internacionale formirao je u ožujku 1925. posebnu Komisiju IK KI sa zadatkom da još jednom razmotri stanje u KPJ. U radu Komisije sudjelovali su gotovo svi najistaknutiji predstavnici Kominterne (Staljin, Gramsci, Dimitrov, Manuilski, Zinovjev, Kolarov, Dugočki, Frunze, Šmeral, Alpari i dr.). Osnovni predmet razmatranja u Komisiji bila je nacionalna politika KPJ. Zaključci diskusije izraženi su u »Rezoluciji Egzekutive Komunističke internacionale o jugoslovanskom pitanju« (travnja 1925). Osnovni zahtjev istaknut u rezoluciji bio je zahtjev za stvaranje federacije radničko-seljačkih republika na Balkanu, jer jedino federacija može dovesti do stvarnog rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i na Balkanu.²¹ U tadašnjim unutrašnje-političkim i vanjskim prilikama taj zahtjev je zaista mogao biti samo parola. Radilo se u stvari o stajalištu da se nacionalno oslobođenje ne može postići bez provođenja socijalističke revolucije. A takvo gledište, tada, znatno je utjecalo na konkretnost borbe KPJ za rješenje nacionalnog pitanja. Ono je otežavalo Partiji da jasnije i određenije istakne neposredne, konkretne ciljeve u borbi za nacionalnu ravnopravnost.

U svojoj osnovi, navedena stajališta bit će srž nacionalnog programa i nacionalne politike KPJ slijedećih nekoliko godina. Doduše u pojedinim će razdobljima toga perioda, ovisno o konkretnoj unutrašnjoj ili međunarodnoj situaciji, utjecaju Kominterne i sl. biti i izvjesnog nijansiranja te političke linije, ali će ona u biti ostati ista. Tako će na III kongresu KPJ (lipanj 1926), u rezoluciji o nacionalnom pitanju, biti posebno naglašena Staljinova postavka da je nacionalno pitanje u suštini seljačko pitanje, ali se ne će posebno istaći zahtjev za izdavanjem Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz Kraljevine SHS. Treba istaknuti da je u rezoluciji III. kongresa, osim općih teoretskih ocjena i analiza (od kojih su neke imale i ozbiljnijih slabosti) bio po prvi put iznijet i značajniji konkretan akcioni nacionalni

¹⁹ Rezultat diskusije o sporu u NRPJ, isto 343.

²⁰ Rezolucija V kongresa Kominterne o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, Isto, 421.

²¹ »Pčelarstvo, praktične upute o racionalnem gajenju pčela«, Zagreb, 1925; ilegalna partijska brošura, fotokopija, u arhivu IHRPH — Zagreb.

program. U njemu se zahtijevala najpunija politička građanska sloboda za sve bez obzira na nacionalnu pripadnost, sloboda upotrebe materinskog jezika, obavezno školovanje na materinskom jeziku, borba protiv srbiziranja nesrpskih krajeva, borba protiv većeg poreskog opterećivanja nesrpskih oblasti i isključivanja iz agrarne reforme seljaka nesrpskih nacija i dr. Isto tako, priznat će se postojanje make-donske nacije, a uočiti će se i crnogorski i vojvodinski problem, i problemi nacionalnih manjina.²²

Stajalište KPJ prema cjelokupnosti državnog teritorija Kraljevine SHS koje je na direktan način bilo zaobiđeno u rezoluciji III kongresa o nacionalnom pitanju, dominirat će, međutim, na IV kongresu KPJ (listopad 1928). Iako na kongresu nije, donesena posebna rezolucija o nacionalnom pitanju, partijsko gledište na taj problem bilo je izraženo u nekoliko kongresnih dokumenata, napose u rezoluciji »O privrednom i političkom položaju Jugoslavije i o zadacima KPJ«. Ostajući na svojim ranijim gledištima, i dalje ih konkretizirajući (borba protiv srpske hegemonije nad Siptarima, borba protiv pojava fašizma i ekstremnog šovinizma u pokretima ugnjetenih nacija, borba protiv konkretnih manifestacija nacionalnog ugnjetavanja, isticanje zadataka partijskog članstva i proletarijata vladajuće nacije itd.) KPJ je naročitu pažnju posvetila hrvatskom pitanju. U odnosu na hrvatsko pitanje KPJ je posebno naglasila zahtjev za razbijanje Jugoslavije i obrazovanje nezavisne Hrvatske, ističući pri tom da treba »u toku borbe za nezavisnost Hrvatske masama objašnjavati da se konačno oslobodenje, kako hrvatskog, tako i ostalih ugnjetenih naroda na Balkanu, može osigurati samo izvojevanjem radničko-seljačke vlasti i stvaranjem Balkanske federacije radničko-seljačkih republika«.²³

Takva procjena situacija, kao i ranije slične procjene bile su, čini se prije svega u tom momentu naglašene pod utjecajem konkretne društveno-političke stvarnosti u Jugoslaviji u kojoj je, upravo u to vrijeme, došlo do drastičnog zaoštavanja hrvatsko-srpskih odnosa (skupštinski atentat na prvake HSS, ogorčenje u Hrvatskoj, otvorene pripreme dvora za uvođenje diktature i dr.). Međutim one nisu, izgleda, vodile dovoljno računa o nekoliko činjenica. Prvo, razbijanju Jugoslavije i izdvajanju Hrvatske nisu bili skloni, tada, čak ni građansko-buržoaski elementi u Hrvatskoj koji su bili okupljeni oko HSS-a. Oni su tražili samo preuređenje Jugoslavije. Za otcjepljenje Hrvatske bila je tek neznatna grupa velikohrvatskih šovinista frankovaca. Drugo, s obzirom na tadašnje međunarodne i unutrašnje odnose i konstelaciju snaga nisu postojale nikakve, ili barem vrlo minimalne, šanse da bi se mogla održati samostalna, nezavisna, slobodna i demokratska država bilo kojeg od naroda Jugoslavije, pa tako ni hrvatskog naroda. Treće, istinski interes svih progresivnih snaga hrvatskog naroda, i ostalih naroda u Jugoslaviji nalazi se uvijek, pa i tada, u zajednici s ostalim narodima Jugoslavije, ali u takvoj zajednici koja osigurava pun nacionalni razvitak na bazi potpune ravnopravnosti svim njenim narodima i narodnostima. To što Kraljevina Jugoslavija od prvog dana svog postanka nije bila takva država nametalo je obavezu svim progresivnim snagama u zemlji ne borbu za razbijanje Jugoslavije, već okupljanje progresivnih snaga u borbi za stvaranje takve Jugoslavije. Slabost izraženog stajališta bila je i u tome što se je još uvijek naglašavalo da se nacionalno pitanje može riješiti

²² Rezolucija III kongresa KPJ o nacionalnom pitanju; Istorijski arhiv KPJ; Beograd, 1949, II, 112.

²³ Rezolucija IV kongresa KPJ »O privrednom i političkom položaju Jugoslavije i o zadacima KPJ; isto, 162—163.

samo stvaranjem federacije sovjetskih republika na Balkanu. A to je KPJ otežavalo borbu za predobivanje nacionalno porobljenih masa i njihovo izvlačenje ispod utjecaja HSS-a. Ovakvu koncepciju rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji KPJ je u osnovi, s manjim modifikacijama, zastupala približno do IV. zemaljske konferencije.

IV zemaljska konferencija KPJ (prosinca 1934) označavala je prvi vidljiviji i jasniji znak dalje evolucije stajališta KPJ o nacionalnom pitanju. Dokaz zato bila je prije svega odluka konferencije »da se u okviru KPJ osnuje KP Hrvatske i KP Slovenije i u najbližoj budućnosti KP Makedonije.«²⁴ U obrazloženju odluke bilo je istaknuto da je ona donesena zbog lakšeg suprotstavljanja nacionalističkim utjecajima i jačanja nacionalnih kadrova.

Donošenje takve odluke jasno je svjedočilo da je u redovima KPJ dalje sazrijevalo saznanje da je u cilju uspješnog povezivanja klasne borbe s borbom za nacionalno oslobođenje potrebno da KPJ promijeni i organizacione forme svog djelovanja. Dakako, nije se radilo samo o formalnoj promjeni organizacione strukture Partije, nego i o potrebi da se izgradi takva organizaciona struktura koja će lakše otvoriti put KPJ ka nacionalno i socijalno ugnjetenim slojevima. Činjenica da je ta odluka sprovedena tek 1937. godine (i to djelimično, jer nije osnovana KP Makedonije) samo dokazuje da se zaista nije radilo o formalnom pitanju, nego o početku jedne nove orijentacije protiv koje je u KPJ još uvijek postojao snažan otpor konzervativnih elemenata, koji će biti likvidirani dolaskom novog rukovodstva na čelu s J. Brozom Titom. Konferencija će ostati na marksističkom stajalištu prava na samoodređenje naroda sa pravom na otcjepljenje, ali će zahtjev za otcjepljenjem i razbijanjem Jugoslavije biti mnogo slabije izražen i ne će se više na njemu insistirati. Isto tako, izostat će zahtjev za stvaranjem balkanske federacije radničko seljačkih republika na Balkanu. To što se više nije inzistiralo na razbijanju Jugoslavije i zahtjevu za stvaranjem balkanske federacije također je bio jasan dokaz da u nekim vrlo važnim elementima svoje nacionalne politike KPJ počinje da pravi zaokret. Najizrazitije će se pak element starih shvaćanja očitovati u stavu konferencije da se putem oružanog ustanka masa sruši monarhofašistička diktatura i uspostavi radničko-seljačka sovjetska vlast u Jugoslaviji.²⁵ S obzirom na postojeće međunarodne i unutrašnje prilike taj zahtjev očito nije mogao biti neposredan program za uspješnu akciju. Snaga i utjecaj KPJ iako se nalazio u porastu, bio je još premali da bi davao realne izgleda na uspjeh oružanog ustanka protiv diktature. U znatnoj mjeri toga je bilo svjesno i rukovodstvo Partije, pa je stoga konferencija naznačila uz taj dalji cilj, i prilično detaljan program za neposrednu djelatnost komunista. Iz svega ovoga lako se može vidjeti da su na konferenciji — u odnosu na nacionalno pitanje — mnoge stvari još tretirane na stari način, ali i nastojanja da se nađe nova orijentacija. Lipanjski plenum Centralnog komiteta KPJ 1935. godine značit će u tom pogledu značajnu prekretnicu. Iako se još ni na njemu ne će cjelovitije formulirati nova orijentacija i taktika u nacionalnoj politici, učinjen će biti velik korak naprijed u tom pravcu.

Na formiranje nacionalnog programa KPJ u ovom periodu, koji je od III zemaljske konferencije, bez obzira na mnoge slabosti i nedostatke bio u svojoj

²⁴ »Odluka o izveštaju CK i zadaćama Partije«, materijali IV zemaljske konferencije, Istorijski arhiv KPJ, Beograd, 1949, II, 231.

²⁵ Isto, 226.

osnovnoj liniji pravilan, nesumnjivo je imala znatnog utjecaja i Kominternu. »Poslije diskusije i borbe protiv gledišta Sime Markovića zauzet je uz pomoć KI, pravilan stav u nacionalnom pitanju.«²⁶ I nakon toga, Komiterna je pružila pomoć progresivnim snagama u KPJ. Uz ostalo, ona je dala i značajnu podršku akciji i platformi progresivnih snaga iz zagrebačke organizacije za konsolidiranje KPJ. To međutim još ne znači, da se može tvrditi da su intervencije i stajališta Kominterne u svim momentima bile pravilne i da su uvijek odgovarale realnim prilikama u Jugoslaviji. To se prvenstveno odnosi na Staljinovu teoriju da je nacionalno pitanje u biti seljačko pitanje. Prihvatanjem te Staljinove teorije i njenim unošenjem u svoj program, KPJ je preuzela jednu jednostranu i u mnogo čemu pogrešnu teoriju koja joj je otežavala da u teoretskom i praktičko-političkom pogledu, ovisno o konkretnim okolnostima, primjenjuje i dalje razvija marksističko stajalište o nacionalnom pitanju. Bez namjere da analiziram Staljinovu teoriju, želim samo naglasiti da Staljinovo identificiranje nacionalnog pitanja sa seljačkim ne vodi u prvom redu računa o činjenici da je nacionalno pitanje po svom karakteru i značenju mnogo šire i kompleksnije od seljačkog i da je za njegovo rješavanje zainteresirano ne samo seljaštvo već sve društvene klase i slojevi nacionalno porobljenog naroda. Ipak, gledajući u cjelini, čini mi se da je utjecaj Komunističke internacionale, kad je riječ o nacionalnom pitanju, bio pretežno pozitivan. Naime, u bitnom pitanju, pitanju borbe protiv simomarkovštine i borbe za prihvatanje načela o pravu svake nacije na samoodređenje do otcjepljenja od strane KPJ, Komiterna je odigrala pozitivnu ulogu. Čitava ta problematika, međutim, u znatnoj je mjeri još znanstveno neistražena i zahtijeva daljna ispitivanja da bi se utvrdilo koliki je bio stvarni utjecaj Kominterne, u kojim se je sve oblicima on ispoljavao i kakve je sve posljedice u teoretskom i praktičko-političkom pogledu imao. To je nužno uraditi već i zbog toga da se utvrdi uolikoj mjeri je svoj nacionalni program u ovom razdoblju, a i kasnije, KPJ izgrađivala vlastitim snagama na osnovu poznavanja konkretne situacije u monarhističkoj Jugoslaviji, u procesu svog idejnog i organizaciono-političkog sazrijevanja, a uolikoj mjeri je ona pojedina stajališta unosila u svoj nacionalni program pod utjecajem Kominterne.

I da zaključimo. Svoj teoretski i praktičko-politički program o nacionalnom pitanju koji će olakšati i omogućiti KPJ da uspješno povede borbu radničke klase i nacionalno ugnjetenih naroda, na osnovi povezivanja borbe za socijalno oslobođenje sa borbom za nacionalno oslobođenje, i ostvari svoju rukovodeću avangardnu ulogu u tom procesu, oformila je definitivno KPJ u posljednjim godinama pred drugi svjetski rat. U tom periodu uspjele su se u KPJ definitivno afirmirati najprogresivnije revolucionarne snage na čelu s J. Brozom. One su preuzele vodstvo, likvidirale frakcijske borbe i na temelju marksističke analize učinjenih grešaka i uočavanja konkretne međunarodne i unutrašnje političke situacije znale izvući ispravne zaključke za svoju teoretsku i praktičko-političku djelatnost. A to je imalo presudno značenje za sve narode Jugoslavije i bilo je jedan od osnovnih preduvjeta koji su KPJ omogućili da provede oslobodilački rat i socijalističku revoluciju.

²⁶ Politički izvještaj CK KPJ na V kongresu KPJ; J. B. Tito, Govori i članci, Zagreb, 1959, III, 307.